

"İQTİSADİ İSLAHATLAR"
elmi-analitik jurnal

**KƏND TƏSƏRRÜFƏTİ
İSTEHSALININ MİLLİ
İNKİŞAFDA ROLU VƏ ONU
ŞƏRTLƏNDİRƏN AMİLLƏR**

№ 4(9)-2023
səh. 18-28

i.e.d., prof. Vahid ABBASOV,
Bakı Dövlət Universiteti,
İqtisadiyyat kafedrasının müdiri

Aytəkin XƏLİLOVA,
Bakı şəhər Statistika idarəsi, aparıcı məsləhətçi,
Bakı Dövlət Universitetinin doktorantı

vahid.abbasov.56@mail.ru

aytekin_huseynli_95@mail.ru

Kənd təsərrüfatı istehsalının milli inkişafda rolu və onu şərtləndirən amillər

i.e.d., prof. Vahid ABBASOV,
Bakı Dövlət Universiteti,
İqtisadiyyat kafedrasının müdiri

Aytəkin XƏLİLOVA,
Bakı şəhər Statistika idarəsi, aparıcı məsləhətçi,
Bakı Dövlət Universitetinin doktorantı

XÜLASƏ

Məqələdə kənd təsərrüfatı istehsalının milli iqtisadi inkişafda yeri və rolu aydınlaşdırılmış, istehsalın inkişafını şərtləndirən amillər şərh edilmişdir. Kənd təsərrüfatının ölkə üçün strateji əhəmiyyəti və çox funksialılığı nəzərə alınmaqla, ölkənin ərzaq təhlükəsizliyi probleminin həlli və iqtisadi müstəqilliyin mühüm şərti kimi təqdim olunaraq kənd təsərrüfatının inkişaf edilməsi, əhalinin gəlirlərinin formalaşmasında və məşğulluğunun təmin edilməsində kənd təsərrüfatının bir istehsal sahəsi kimi böyük rola malik olması, digər fəaliyyət sahələrindən zəruri olan resursları əldə etməklə sahələrarası əlaqələrin inkişafını təmin etmək, aqrar bazarın müxtəlif seqmentlərinin fəaliyyətinə şərait yaratmaq, maliyyə axınlarının yaradılması və tənzimlənməsini həyata keçirməklə aqrar-ərzaq kompleksinin ayrı-ayrı sahələrinə investisiyaların cəlb edilməsi və onlardan səmərəli istifadəyə şərait yaratmaq, ölkə üzrə aqrar-ərzaq kompleksinin normal fəaliyyətinə şərait yarada bilən makroiqtisadi göstəricilər sisteminin formalaşmasına müsbət təsir effekti yaradan infrastrukturun inkişaf səviyyəsinin yüksəldilməsinə nail olmağın mümkünlüyünün kənd təsərrüfatı üçün özünəməxsus xarakterik xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla tənzimlənməsi, bazarın dağıdıcı təsirlərindən qorunmasına və daha da inkişaf etdirilməsinə dair elmi əsaslandırılmış təkliflər işlənmişdir.

Açar sözlər: kənd təsərrüfatı, ərzaq təhlükəsizliyi, çoxfunksiyalılıq, aqrar-ərzaq kompleksi.

JEL kodu: Q10; Q18

GİRİŞ

Kənd təsərrüfatı milli iqtisadiyyatın həyati əhəmiyyətə malik sahələrindən biri hesab edilir və iş qüvvəsinin geniş təkrar istehsal hazırlanması və ölkənin ərzaq təhlükəsizliyi kimi strateji probleminin həllinə nail olması bilavasitə bu sahənin inkişafı ilə əlaqədardır. Belə ki, bu sahədə istehlak məhsullarının həyati əhəmiyyət kəsb edən qrupu kimi ərzaq məhsulları istehsal edilir və insanların sağlam və fəal həyat tərzi keçirmələri üçün həmin məhsullar təlabatların ierarxiyasında bünövrədə dayanır. Kənd təsərrüfatında istehsal edilən xammallar iqtisadiyyatın başqa sahələrində istifadə edilməklə istehsal prosesində istehsal ehtiyaclarını ödəyir və qida məhsullarının bazara təklifində mühüm rol oynayır. Lakin kənd təsərrüfatının milli iqtisadiyyatda rolu və yeri bununla məhdudlaşmır. Ona görə də, bu sahənin ölkə iqtisadiyyatında yerinə və roluna daha geniş aspektdə baxılmasına eyni zamanda zəruri təhlillərin aparılmasına ehtiyac varandır.

Tədqiqat zamanı dinamik sıraların təhlilindən, kompleks və sistem yanaşmadan, statistik və qrafiki araşdırma, həmçinin induksiya və deduksiya metodlarından istifadə edilmişdir.

KƏND TƏSƏRRÜFATININ MİLLİ İQTİSADİYYATDA ROLU VƏ YERİ

Mütəxəssislərin apardıqları hesablamalara və gəldikləri qənaətə görə, əhalinin istehlak etdiyi istehlak məhsullarının 70 %-dən çoxu bilavasitə kənd təsərrüfatının inkişafı ilə əlaqədardır. 2017-2021-ci illərdə ölkəmizdə istehsal edilən məcmu daxili məhsulun 5,2-6,7 %-i kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılığın payına düşmüşdür (13). Bu göstəricinin

səviyyəsi illər üzrə azalmaqda davam etsə də, milli iqtisadiyyatda və inkişafda kənd təsərrüfatının yeri danılmazdır və gələcəkdə də bu sahənin inkişaf etdirilməsi həmişə diqqət mərkəzində saxlanılacaqdır. Belə ki, ölkənin yüksək səviyyədə inkişaf etmiş kənd təsərrüfatı sektorunun olması əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, həmin ölkənin ərzaq təhlükəsizliyi probleminin həlli mənasına gəlir. Bu isə həmin ölkənin müstəqilliyinin mühüm şərtidir. Bu baxımdan kənd təsərrüfatının inkişaf edilməsi və bu sahənin bazar mexanizminin dağıdıcı təsirlərindən qorunması üçün gələcəkdə də məqsədyönlü tədbirlər işlənib hazırlanmalı və reallaşdırılmalıdır.

Əhalinin gəlirlərinin formalaşmasında və məşğulluğunun təmin edilməsində də kənd təsərrüfatı bir istehsal sahəsi kimi böyük rola malikdir. Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, kənd yerlərində yaşayan əhalinin gəlirlərinin təqribən 22,0 %-i kənd təsərrüfatı məhsullarının satışından daxil olur. Son iki onillikdə bu göstəricinin səviyyəsi də kəskin azalmış, belə ki, 2001-ci ilə kənd əhalisinin gəlirlərinin 57,2%-i kənd təsərrüfatı məhsullarının satışından daxil olurdusa, 2022-ci ildə bu göstəricinin səviyyəsi 22,1%-ə qədər azalmışdır. Ölkədə məşğul olan əhalinin isə 36%-dən bir qədər çoxu kənd təsərrüfatının hesabına təmin olunur (cədvəl 1).

Cədvəl 1. Kənd təsərrüfatının milli iqtisadiyyatda payı

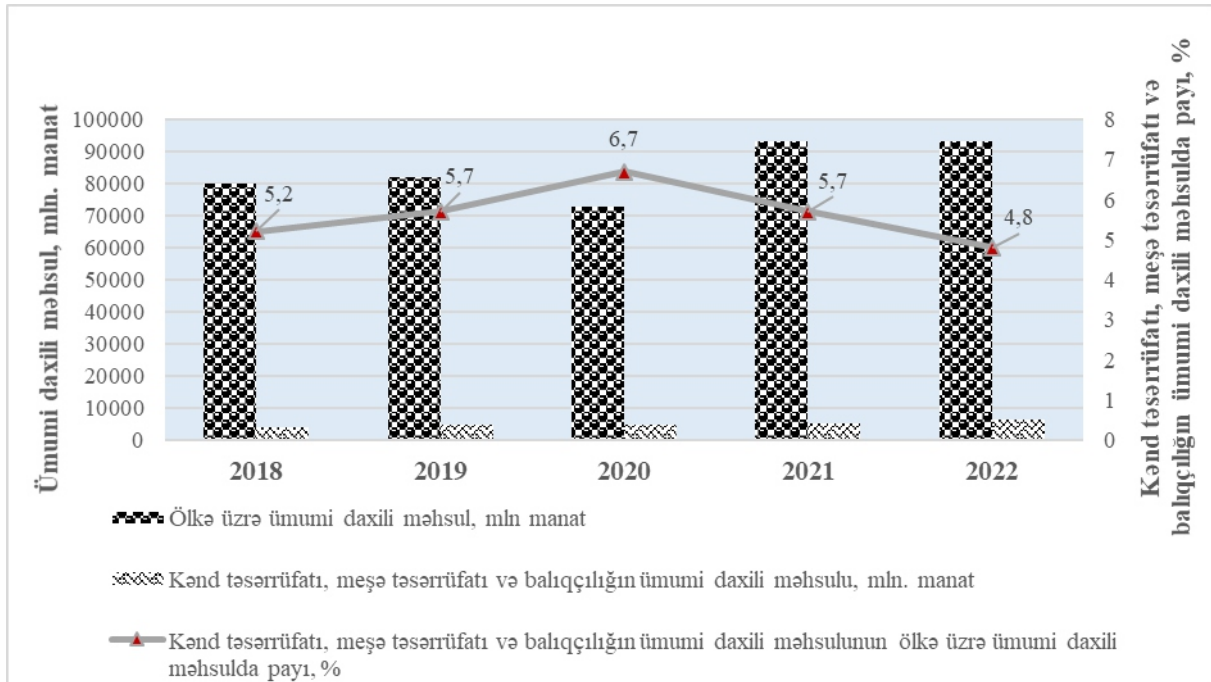
Göstəricilər	Ölçü vahidi	2018	2019	2020	2021	2022
Ölkə üzrə ümumi daxili məhsul	mln. manat	80092	81896,2	72578,1	93203,2	133825,8
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılığın ümumi daxili məhsulu	mln. manat	4174,8	4664,2	4891	5336,8	6376,3
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılığın ümumi daxili məhsulda payı	%	5,2	5,7	6,7	5,7	4,8
Ölkə üzrə əsas fondalar	mln manat	198970,4	227220,6	240694	259274,9	263716,4
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıqda əsas fondalar	mln manat	7441,4	8379,9	8524	9230,3	10118,4
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıqda əsas fondların dəyərinin ölkə üzrə əsas fondların dəyərində payı	%	3,7	3,7	3,5	3,6	3,8
Əsas kapitala yönəldilmiş investisiyalar, cəmi	mln manat	17244,9	18539,5	17226,1	16815,5	17878,2
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıqda əsas kapitala yönəldilmiş investisiyalar	mln manat	764,4	769,5	520,6	341,9	408
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıqda əsas kapitala yönəldilmiş investisiyaların ölkə üzrə əsas kapitala yönəldilmiş investisiyalarda payı	%	4,4	4,2	3	2	2,3
Ölkə üzrə məşğul əhali	min nəfər	4879,3	4785,6	4721,2	4831,1	4901,1
Kənd, müşə təsərrüfatı və balıqçılıqda məşğul əhali	min nəfər	1769,3	1720,4	1696,5	1732,9	1753,1
Kənd, meşə təsərrüfatı və balıqçılıqda məşğul əhalinin ölkə üzrə məşğul əhalidə payı	%	36,3	36	35,9	35,9	35,8

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında tərtib edilmişdir.

Cədvəlin məlumatlarından görüldüyü kimi, kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıqda əsas kapitala yönəldilmiş investisiyalar son illər azalma istiqamətində olmuşdur. Belə ki, bu göstəricinin məbləği 617,8 mln manatdan 341,9 mln. manata qədər azalmışdır. Bu azalmaya müvafiq olaraq sözügedən sahənin ölkə üzrə əsas kapitala yönəldilən investisiyalarda payı 3,5%-dən 2,0 %-ə düşmüşdür.

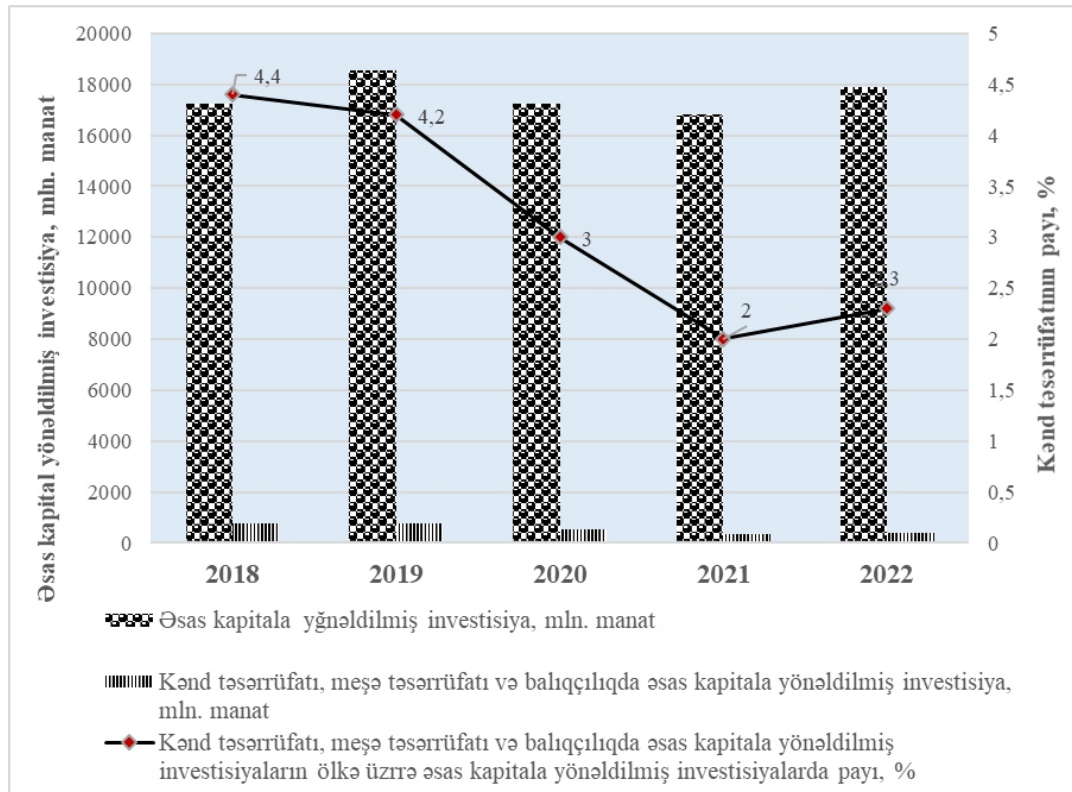
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılığın ümumi daxili məhsuldakı, eyni zamanda ölkə üzrə məşğulluqdakı payının dəyişməsinə dair dolğun təsəvvürü 1 və 2 sayılı qrafiklərdən əldə etmək olar.

Qrafik 1. Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılığın ümumi daxili məhsulunun ölkə üzrə ümumi daxili məhsulda payı, %

Mənbə: DSK

Qrafik 2. Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıqda əsas kapitala yönəldilmiş investisiyaların ölkə üzrə əsas kapitala yönəldilmiş investisiyalarda payı, %

Mənbə: DSK

Onu da qeyd edək ki, iqtisadiyyatın hər bir sahəsinin, o cümlədən kənd təsərrüfatının özünəməxsus xarakterik xüsusiyyətləri vardır. Bu xüsusiyyətləri düzgün nəzərə almaqla həmin sahənin inkişaf etdirilməsi və onun milli iqtisadiyyatda oynadığı roldan daha çox faydalanmaq mümkündür. Bu baxımdan kənd təsərrüfatının xarakterik xüsusiyyətlərinin açıqlanılması

mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bir çox tədqiqatlarda və sənədlərdə (1; 3; 6; 8; 10) əksini tapan məqamları da nəzərə alaraq kənd təsərrüfatının xarakterik xüsusiyyətlərinə aşağıdakılar aid edə bilərik:

- kənd təsərrüfatında başlıca və əvəzolunmaz istehsal vasitəsi torpaqdır və bu istehsal vasitəsi istehsalda iştirak edən başqa vasitələrdən fərqli olaraq nəinki aşınır, əksinə, düzgün istifadə edilmə onun keyfiyyət xüsusiyyətlərini daha da yaxşılaşdırır;

- kənd təsərrüfatında istehsal prosesinin spesifik vasitələri rolunda bitkilər və heyvanlar çıxış edir və bu istehsal vasitələrinin inkişafı bioloji qanunlara tabedir;

- bu sahədə istehsalının nəticələri torpaq-iqlim şəraitindən asılıdır; bu şəraitin kənd təsərrüfatı istehsalının yerləşdirilməsində nəzərə alınması əldə ediləcək nəticələr haqqında əvvəldən müəyyən öncəgörmələr etməyə imkan verir;

- bu sahədə iş dövrü ilə istehsal dövrü üst-üstə düşür; bu da öz növbəsində kənd təsərrüfatı istehsalının mövsümlüliyünü şərtləndirir və bu xüsusiyyət sahədə istehsalın təşkilinə, texniki və əmək resurslarından istifadə səviyyəsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir;

- bu sahədə istehsal edilən məhsullar sonradan həmin sahənin özündə istehsal vasitəsi kimi istifadə edilir; bu məhsullara toxum, yem, cavan heyvanlar, orqanik gübrələr və s. aiddir;

- kənd təsərrüfatında əmək predmetləri deyil, əmək alətləri mütəhərrikdirlər – daha doğrusu, əmək alətlərinin hərəkət etdirilməsi və yaxud yerlərinin dəyişdirilməsi mümkün olur;

- iqtisadiyyatın sənaye sahəsi ilə müqayisədə kənd təsərrüfatında əmək bölgüsünün özünü büruzə verməsi başqa xarakterik xüsusiyyətə malikdir və bu istehsalın təşkilinə təsirsiz ötürür;

- kənd təsərrüfatı məhsullarına tələb qeyri-elastikdir; bu xüsusiyyət qısamüddətli dövrdə məhsul istehsalçıların məhsullarının reallaşdırılmasından daxil olan gəlirlərin səviyyəsinə təsir göstərir;

- kənd təsərrüfatında kiçik həcmrlə məhsul istehsal edib bazara təklif edən təsərrüfatların sayı həddindən ziyadə çox olduğuna görə bu sahənin məhsullarının bazarında rəqabət daha yüksəkdir; bu xüsusiyyət kənd təsərrüfatı məhsul istehsalçıların bazara qiymətlə təsir imkanlarını minimumlaşdırır ki, bu da onların gəlirlilik səviyyəsinə neqativ təsir göstərir.

Yuxarıda sadalanan və qeyd edilməyən başqa xarakterik xüsusiyyətlər kənd təsərrüfatı istehsalının təşkilinə və sahədə iqtisadi qanunların fəaliyyətinin özünəməxsus xarakterik xüsusiyyət kəsb etməsinə təsir göstərir. Ona görə də sahənin səmərəli fəaliyyəti və onun iqtisadiyyatda oynadığı rolun daha da gücləndirilməsi baxımından həmin xarakterik xüsusiyyətlər nəzərə alınmalıdır.

ÇOXFUNKSİYALILIQ KƏND TƏSƏRRÜFATININ İNKİŞAFINI ŞƏRTLƏNDİRƏN BAŞLICA AMİL KİMİ

Tanınmış mütəxəssislər tərəfindən kənd təsərrüfatının milli inkişafda rolu və əhəmiyyəti həm də sözügedən sahənin çoxfunksionallığı ilə izah edilir. Belə ki, bu sahənin fəaliyyəti nəticəsində bir çox funksiyalar yerinə yetirilir ki, nəticədə, sahənin fəaliyyətindən əldə edilən effektlərə müxtəlif prizmalardan baxmaq mümkün olur (4; 5; 6; 7; 8; 12; 14). Bu baxımdan, fikrimizcə, milli inkişafda kənd təsərrüfatının rolunun və əhəmiyyətinin araşdırılması məsələlərinə, həm də bu sahənin çoxfunksionallığı prizmasından baxılmalıdır.

Qeyd edək ki, "kənd təsərrüfatının çoxfunksiyalılığı" anlayışı Ümumdünya Ticarət Təşkilatında bu sahənin dövlət tərəfindən müdafiə edilməsinə və dünya ərzaq bazarının konyunkturasına təsirinə dair diskussiyaların gedişində yaranmışdır. Diskussiya gedişində kənd təsərrüfatının dövlət tərəfindən müdafiə edilməsinin dünya üzrə ticarətin həyata keçirilməsinə və liberallaşmasına neqativ təsir göstərdiyinə dair gətirilən arqumentlərə (bu arqumentlər kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları ilə ekspansionist siyasət həyata keçirən dövlətin nümayəndələri tərəfindən gətirilirdi) cavab olaraq bəzi mütəxəssislər sözügedən sahənin tək-cə məhsul istehsalı və onun reallaşdırılmasından ibarət olmadığını əsas gətirirdilər. Onlar hesab edirlər ki, kənd təsərrüfatının milli inkişafda rolu məhsul istehsalı və

reallaşdırılması ilə bitmir. Əslində, bu sahənin yerinə yetirdiyi bir çox ictimai əhəmiyyətli funksiyalar vardır ki, həmin funksiyaların yerinə yetirilməsi də kənd təsərrüfatının dövlət tərəfindən maliyyə baxımından müdafiə edilməsinin zəruriliyini şərtləndirir. Maliyyə müdafiəsi olmaqdan kənd ərazilərinin harmonik inkişaf etdirilməsi, ekoloji problemin həllinə nail olmaq mümkünsüz görünür. Bu baxımdan kənd təsərrüfatının milli inkişafa verdiyi töhfə fikrimizcə, onun çoxfunksionallığı prizmasından baxılmaqla öyrənilməlidir.

Onu da qeyd edək ki, bəzi mütəxəssislər isə qeyd edilən funksiyaların təkə kənd təsərrüfatı ilə bağlı olmayıb, bütövlükdə aqrar-ərzaq sistemi ilə bağlı olduğunu göstərir. Bu mütəxəssislər sırasında tanınmış aqrar-iqtisadçı alim E.N.Krıtıtıx da var. O, kənd təsərrüfatı istehsalının çoxfunksionallığına dair fikirləri öyrənərək və inkişaf etdirərək yazır: "XXI əsrdə iqtisadiyyatda və cəmiyyətdə dinamizmi və struktur dəyişikliklərini nəzərə alaraq, çoxfunksionalıq probleminə təkə kənd təsərrüfatına münasibət və dünya ticarəti kontekstində baxılmamalıdır. Bu anlayışın kənd ərazilərinin sosial-iqtisadi aspektləri də daxil olmaqla, aqrar-ərzaq sferasına tətbiqən izah edilməsi daha düzgündür(9, s.3).

Fikrimizcə, kənd təsərrüfatı aqrar-ərzaq sferasının tərkib hissəsi və sözügedən sferaya daxil olduğuna görə çoxfunksionalıqı həm də sözügedən sferaya tətbiqən izah etmək doğrudur. Belə ki, əslində, kənd təsərrüfatının mövcudluğu bir çox funksiyaların (iqtisadi, sosial, ekoloji və s.) yerinə yetirilməsi nəticəsində təmin olunur və bütövlükdə aqrar-ərzaq sferasının inkişafını şərtləndirir. Bu baxımdan, fikrimizcə, çoxfunksionalıqla bağlı problemin həllinə aqrar-ərzaq sferası prizmasından baxılması da təqdir edilməlidir.

Yuxarıda edilənləri nəzərə alaraq, həm kənd təsərrüfatının, həm də bütövlükdə aqrar-ərzaq sferasının inkişafının təmin olunmasında yerinə yetirilən iqtisadi, sosial, ekoloji, innovasiya və informasiya kimi beş baza funksiyalarını qeyd etmək olar. Kənd təsərrüfatının inkişafını şərtləndirən bu funksiyaların yerinə yetirilməsi sistemli xarakterə malik çoxsaylı məsələlərin həlli ilə bağlı olduğuna nəzər salaq.

İqtisadi funksiyanın yerinə yetirilməsi sayəsində kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının istehsalı və ölkənin ərzaq təhlükəsizliyini təmin edilməsi, digər fəaliyyət sahələrindən zəruri olan resursları əldə etmək və sahələrarası əlaqələrin inkişafını təmin etmək, aqrar bazarın müxtəlif segmentlərinin fəaliyyətinə şərait yaratmaq, maliyyə axınlarının yaradılması və tənzimlənməsini həyata keçirmək, aqrar-ərzaq kompleksinin ayrı-ayrı sahələrinə investisiyaların cəlb edilməsi və onlardan səmərəli istifadəyə şərait yaratmaq, ölkə üzrə aqrar-ərzaq kompleksinin normal fəaliyyətinə şərait yarada bilən makroiqtisadi göstəricilər sisteminin formalaşmasına müsbət təsir effekti yaradan infrastrukturun inkişaf səviyyəsinin yüksəldilməsinə nail olmaq mümkündür.

Aqrar-ərzaq sferasının fəaliyyətilə bağlı sosial funksiyanın yerinə yetirilməsi nəticəsində isə kəndin sosial infrastrukturunu inkişaf etdirilir, kənd əhalisinin lazımi həyat səviyyəsi və istirahətinin təşkili təmin edilir, layiqli təhsil almaları, məşğuliyəti, həmçinin mədəni inkişafı üçün şərait yaradılır. Sadalanan məsələlərin həllinə nail olunması kənd ərazilərinin və kənd solumunun dayanıqlı inkişafının məzmunundan irəli gələrək, dayanıqlı inkişafa öz töhfəsini verməklə aqrar-ərzaq kompleksinin inkişafına təkan verməklə sosial proqramların reallaşmasına şərait yaradacaqdır.

Kənd təsərrüfatının inkişafında şərtləndirici rola malik olan ekoloji funksiya regionda ekoloji tarazlığın qorunub saxlanılması ilə bağlı məsələlərin həllini özündə ehtiva edir. Bu funksiyanın icra edilməsi və yaxud yerinə yetirilməsi sayəsində həm kənd təsərrüfatında istifadə edilən torpaqların münbitliyi qorunub saxlanılır, torpaqların və su ehtiyatlarının çirklənməsinin qarşısı alınır, həm də eyni zamanda bitkilərin və məhsuldar mal-qaranın növ və cins müxtəlifliyi qorunmaqla onların gələcək inkişafı baxımından lazımi şərait yaradılır.

Kənd təsərrüfatı sahələrinin inkişafında innovativ funksiya istehsal, texnoloji, təşkilati-idarəetmə və s. sahələrdə yenilikçi yanaşmalara, kənd təsərrüfatının və bütövlükdə aqrar-ərzaq sferasının rəqabətqabiliyyətliliyini təmin etmək kimi çətinlikləri aradan qaldırmağa imkan verir. Ona görə də kənd təsərrüfatının inkişafı və bu inkişafın davamlı olması innovativ metodlara

əsaslanılmasını tələb edir. Bu funksiyanın yerinə yetirilməsi gen mühəndisliyinin nailiyyətlərindən istifadə edilməsini, həmçinin biotexnologiyadan, bioloji obyektlərin xəstəliklərdən və zərərvericilərdən qorunması üçün innovasiya nailiyyətlərindən istifadə edilməsini əks etdirir. İnnovativ nailiyyətlərə əsaslanılma həm kənd təsərrüfatında, həm də qida sənayesində çox vacibdir.

Kənd təsərrüfatının sahəvi inkişafında informasiya funksiyası kənd təsərrüfatında fəaliyyət göstərən müəssisə və təsərrüfat subyektləri tərəfindən informasiyanın əldə edilməsi və həmin informasiyaların emalı nəticəsində yeni informasiyaların generasiya edilməsi və ötürülməsi ilə əlaqədar olub əsaslandırılmış idarəetmə qərarlarının hazırlanmasında mühüm rol oynayır.

Bazar münasibətləri şəraitində zəruri informasiyaların əldə edilməsi istər kənd təsərrüfatında fəaliyyət göstərən müəssisə və təsərrüfatların, istərsə də, qida və digər emal müəssisələrinin istehsal-satış fəaliyyətini bazarın tələblərinə uyğunlaşdırmağa imkan verir. Bunu həm də aqrar-ərzaq kompleksinin başqa vəsilələri üçün demək olar. Bu kompleksin başqa vəsilələri də informasiyaların qəbulu və ötürülməsində iştirakçı rolunda çıxış edirlər və bunsuz sözügedən vəsilələrin fəaliyyəti mümkünsüzdür. Bu baxımdan informasiya resursları aqrar-ərzaq kompleksində fəaliyyət göstərən müəssisə və təsərrüfatların resurs potensialının tərkib hissəsi kimi özünü göstərir.

Kənd təsərrüfatının və bütövlükdə aqrar-ərzaq kompleksinin harmonik inkişafı yuxarıda mahiyyətinə aydınlıq gətirilən funksiyaların kompleks və sistemli şəkildə yerinə yetirilməsini tələb edir.

Qeyd edək ki, kənd təsərrüfatının inkişafı ölkə iqtisadiyyatında baş verən struktur dəyişiklikləri ilə paralel baş verir. Nə qədər paradoksal görünsə də, ölkə iqtisadiyyatı inkişaf etdikcə kənd təsərrüfatının milli iqtisadiyyatda payını xarakterizə edən göstəricilərin (nisbi göstəricilərin) səviyyəsi də azalma istiqamətində olur. Müvafiq göstəricilər zəif inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr üzrə özünün yüksəkliyi ilə fərqlənir. Belə ki, məsələn, aparılan tədqiqatlar göstərir ki, kənd təsərrüfatının ümumi daxili məhsulda payı ABŞ-da 0,9 %-ə, Yapaoniyada 1,2%-ə, Almaniyada 0,8%-ə, İngiltərədə 0,6%-ə, Fransada 1,6 %-ə, Kanadada isə 1,9%-ə bərabərdir. Bu deyilənləri göstərilən ölkələr qrupu üzrə kənd təsərrüfatında məşğul əhalinin ölkə üzrə məşğul əhalinin tərkibində payı göstəricisi üzrə də demək olar. Belə ki, ABŞ, Kanada, Almaniya və Böyük Britaniyada kənd təsərrüfatında məşğul olan əhalinin həmin ölkələrin bütövlükdə məşğul olan əhalisinin tərkibində payı 1% civarındadır. Bu göstərici Yaponiya və Fransa üzrə müvafiq olaraq 3% və 2% təşkil edir. İnkişaf etməkdə olan ölkələr qrupu üzrə qeyd edilən göstəricilərin səviyyəsi, qeyd etdiyimiz kimi, daha yüksəkdir. Belə ki, məsələn, kənd təsərrüfatının ümumi daxili məhsulda payı və ölkə üzrə məşğulluqda malik olduğu pay müvafiq olaraq Braziliya üzrə 4,4% və 9%, Rusiya üzrə 3,4% və 6%, Türkiyə üzrə 6,4% və 18%, Belorusiya üzrə 6,8% və 11%, Qazaxstan üzrə 4,4% və 16%, Özbəkistan üzrə 25,5% və 24%, Ukrayna üzrə 9% və 14%, Gürcüstan üzrə isə 6,2% və 42,0% təşkil edir. Azərbaycan üzrə isə bu göstəricinin səviyyəsi 2021-ci ildə 5,9% və 36,3% təşkil etmişdir. Göründüyü kimi, ölkəmizdə məşğul əhalinin demək olar ki, üçdə birinin kənd təsərrüfatında çalışmasına baxmayaraq, sözügedən sahənin ümumi daxili məhsulda payı elə də yüksək deyil. Bu kənd təsərrüfatının sənayeləşmə səviyyəsinin aşağı olması və bu səbəbdən sahədə məhsuldarlığın aşağı olması, eyni zamanda insan kapitalının inkişaf səviyyəsilə izah edilə bilər.

Ölkəmizin kənd təsərrüfatının modern əsaslarla inkişaf etdirilməsi nəticəsində onun makroiqtisadi göstəricilərdə payının azalması inkişaf etmiş ölkələrin müvafiq göstəricilərində müşahidə edildiyi kimi gözlənilən haldır. Bu sahədə məhsuldarlığın artımı nəticəsində özünü göstərəcəkdir. Lakin kənd təsərrüfatının milli iqtisadiyyatda payının azalması, fikrimizcə, onun həyati əhəmiyyət kəsb etməsinə heç bir təsir göstərməyəcəkdir. Çünki bu sahənin məhsulları tələbatların ierarxiyasında bünövrədə dayanan və iş qüvvəsinin təkrar istehsal edilməsində əvəz olunmaz məhsullar kimi çıxış edirlər. Ona görə də, fikrimizcə, kənd təsərrüfatının inkişafına ölkəmizdə indiki zamanda olduğu kimi xüsusi diqqət və qayğı göstərilməli və bu sahənin bazarın dağıdıcı təsirlərindən qorunmasına yönəldilmiş müdafiə tədbirləri işlənib hazırlanmalı və reallaşdırılmalıdır. Bu tədbirlər həm də ölkə miqyasında iqtisadi artımın təmin edilməsi və

yoxsulluğun azaldılması üçün zəruridir. "Kənd təsərrüfatı iqtisadi artımın təmin olunması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Kasıb əhalinin əsas hissəsinin kənd yerlərində yaşaması faktı nəzərə alınarsa, başlanğıcını kənd təsərrüfatından götürən artım yoxsulluğun azaldılması nöqteyi-nəzərindən xüsusilə effektiv görünür" (11, s.112).

Ölkəmizdə iqtisadi artımın davamlı olmasına kənd təsərrüfatının verdiyi böyük töhfə ilə yanaşı, həm də bu sahənin ölkəmizin ixrac potensialının artırılmasında və şaxələndirilməsində rolu böyük ola bilər. "İqtisadi artımın davamlı olması, milli iqtisadiyyatın dərin şaxələnməsi, mallar və xidmətlər üzrə ixrac potensialının tam reallaşdırılması üçün yeni "hərəkət verici qüvvələr" tapılmalıdır. Neft sektoru sosial-iqtisadi inkişafın dayaqlarından biri olsa da, qeyri-neft iqtisadiyyatı inkişafın mərkəzinə çevrilməlidir"(2).

Kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsinə və bu sahənin bazar mexanizminin dağıdıcı təsirlərindən qorunmasına demək olar ki, dünyanın əksər ölkələrində fikir verilir. Bu, uzun müddətdir ki, belədir və gələcəkdə də sahənin inkişafına yönəlik tədbirlər işlənib hazırlanacaq və həyata keçiriləcəkdir.

NƏTİCƏ

İstənilən ölkə üçün inkişaf etmiş kənd təsərrüfatı daha yüksək səviyyədə ərzaq təhlükəsizliyinə və eyni zamanda iqtisadi təhlükəsizliyə nail olmaq deməkdir. Bu baxımdan ölkəmizin müstəqilliyinin, o cümlədən iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində və möhkəmləndirilməsində kənd təsərrüfatının rolu danılmazdır. Son illər Azərbaycan iqtisadiyyatında kənd təsərrüfatının payı müəyyən qədər azalsa da bu sahənin inkişafının strateji əhəmiyyət kəsb etməsi danılmazdır və bu, bütün inkişaf dövrləri üçün belə olacaqdır. Ona görə də sözügedən sahənin çoxfunksiyalılığı və inkişafını şərtləndirən amillər nəzərə alınmaqla, onun bazarın dağıdıcı təsirlərindən qorunması və beləliklə də, zəruri inkişaf templərinə nail olunması üçün geniş spektrli müdafiə tədbirlərinin işlənib hazırlanmasına və həyata keçirilməsinə xüsusi fikir verilməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. "Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi". Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.
https://mida.gov.az/documents/strateji_yol_xeritesi_kend_teserrufati_mehsullarinin_istehsalina_ve_emalina_dair.pdf
2. Azərbaycan 2030: Sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər // Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 2 fevral tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir. – Bakı, 2021.
<https://president.az/az/articles/view/50474>
3. Abbasov V.H. Aqrar sahədə iqtisadi tənzimləmənin aktual problemləri(monoqrafiya), Bakı, 2012, 424 s.
4. Макконнелл К. Р., Брю С. Л., Флинн Ш. М. Экономикс: принципы, проблемы и политика: Пер. 18-ого англ. Изд. – ИНФРА – М, 2011. – XXX, 1010 с.
5. Hüseyn R.Z. Aqrar siyasətə yeni yanaşma: kənd təsərrüfatının çoxfunksiyalılığı konsepsiyası. "Azərbaycan iqtisadiyyatında keçid dövrünün başa çatması: təhlil və nəticələr. Milli inkişaf modelinin formalaşması problemləri" mövzusunda elmi praktiki-konfransın materialları. AMEA İqtisadiyyat İnstitutu, Bakı, 2010, səh.515-517.
6. Hüseyn R.Z. Dayanıqlı inkişaf konsepsiyası və kənd təsərrüfatının çoxfunksiyalılığı: səbəb-nəticə əlaqələri. Azərbaycan Aqrar Elmi, № 1-2, Bakı, 2009, səh.3-5.
7. Hüseyn R.Z. Kənd təsərrüfatının çoxfunksiyalılığı: qlobal iqtisadi sistemdə onun yeri və rolu. Bakı: "MBM" nəşriyyatı, 2008, 336 s.

8. Xəlilov H.A. Aqrar iqtisadiyyatda sistem transformasiyaları və modelləşdirmə şəraiti, Bakı, «Mütərcim», 2005, 228 s.
9. Səfərov A.T. Kənd təsərrüfatında çoxfunksiyalılığın struktur xüsusiyyətləri. Kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatı jurnalı, 2022, № 1 (39), səh.92-100.
10. Крылатых Э.Н. К разработке концепции многофункциональности агропродовольственного сектора РФ / Многофункциональность сельского хозяйства и устойчивое развитие сельских территорий. - М. ВИАПИ им. А. А. Никонова: «Энциклопедия российских деревень», 2007. – 655 с. 10.
11. Мустафаева Р. Р. Экономическое развитие и сельское хозяйство. International Scientific Journal « Global Science And Innovations 2020: Central Asia» Nur-Sultan Kazakhstan, August 2020. P. 110-113.
https://www.researchgate.net/publication/348848243_EKONOMICESKOE_RAZVITIE_I_SELSKOE_HOZAJSTVO
12. Салахов С. В. Проблемы устойчивого развития аграрной сферы в Азербайджанской Республике. Elmi-Tədqiqat Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı və Təşkili İnstitutu Elmi əsərləri № 1-2, Bakı, 2009, səh.5-12.
13. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi
<https://www.stat.gov.az/source/agriculture/>
14. Huylenbroeck Guido Van. Multifunctionality of Agriculture: A Review of Definitions, Evidence and Instruments. Living Rev. Landscape Res., 1, (2007), 3.
<http://lrlr.landscapeonline.de/Articles/lrlr-2007-3/download/lrlr-2007-3Color.pdf>

ROLE AND FACTORS DETERMINING AGRICULTURAL PRODUCTION IN THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

Vahid ABBASOV,
Aytekin KHALILOVA

SUMMARY

The article clarifies the place and role of agricultural production in the development of the national economy and explains the factors determining the development of production. Taking into account the strategic importance and versatility of agriculture for the country, solving the problem of food security of the country and the development of agriculture as an important condition for economic independence, the large role of agriculture as a production sector in generating income for the population and providing employment, and other activities aimed at ensuring the development of intersectoral relations by obtaining the necessary resources from their fields, creating conditions for the functioning of various segments of the agricultural market, attracting investments in certain areas of the agri-food complex by creating and regulating financial flows and creating conditions for their effective use, conditions for the normal operation of the agri-food complex throughout the country. Scientifically based proposals have been developed to regulate the possibility of achieving an increase in the level of infrastructure development, which has a positive effect on the formation of a system of macroeconomic indicators that, taking into account the unique characteristics of agriculture, can protect it from the destructive effects of the market and ensure its further development.

Keywords: *agriculture, food security, multifunctionality, agro-food complex.*

РОЛЬ И ФАКТОРЫ, ОПРЕДЕЛЯЮЩИЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЕ ПРОИЗВОДСТВО В РАЗВИТИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Вахид АББАСОВ,
Айтекин ХАЛИЛОВА

РЕЗЮМЕ

В статье выясняется место и роль сельскохозяйственного производства в развитии народного хозяйства, объясняются факторы, определяющие развитие производства. Учитывая стратегическое значение и многофункциональность сельского хозяйства для страны, решение проблемы продовольственной безопасности страны и развитие сельского хозяйства как важного условия экономической независимости, большую роль сельского хозяйства как производственной сферы в формировании населения доходов и обеспечения занятости, другие виды деятельности, направленные на обеспечение развития межотраслевых связей путем получения необходимых ресурсов со своих полей, создание условий для функционирования различных сегментов аграрного рынка, привлечение инвестиций в отдельные направления агропродовольственного комплекса путем создания и регулирования финансовых потоков и создания условий для их эффективного использования, условий для нормальной работы агропродовольственного комплекса на всей территории страны. Разработаны научно обоснованные предложения по регулированию возможности достижения повышения уровня развития инфраструктуры, что положительно влияет на формирование системы макроэкономических показателей, способной с учетом уникальных особенностей сельского хозяйства, защитить его от разрушительного воздействия рынка и обеспечить его дальнейшее развитие.

Ключевые слова: *сельское хозяйство, продовольственная безопасность, многофункциональность, агропродовольственный комплекс.*

Məqalə redaksiyaya daxil olub: 15.10.2023

Təkrar işlənməyə göndərilib: 17.11.2023

Çapa qəbul olunub: 28.12.2023